

ВІДГУК

**офіційного опонента
на дисертацію Матвієнко Оксани Іванівни
«Краса як атрибут природи і культури»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Актуальність дисертаційного дослідження Матвієнко О. І. зумовлена суперечливістю тенденцій сучасного розвитку: з одного боку, ми є свідками своєрідного культу краси, який інтенсивного експлуатується засобами масової інформації, рекламою, монументальним будівництвом і архітектурою; з іншого боку, повсякчас доводиться мати справу зі спримиітованим утилітаризмом і практицизмом, в межах якого часто не знаходиться місця не лише красі, а й навіть здоровому глузду.

Одним із фундаментальних завдань і проблем філософії є формування картини світу. Аналіз механізмів формування образу навколишньої дійсності в свідомості людини, його змісту, функцій, ролі в життєдіяльності має надзвичайно істотне значення для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей становлення світогляду, генерування ідей, ціннісних пріоритетів і цілепокладаючий орієнтирів.

Як аргументовано доводить авторка дисертації, в цьому сенсі краса природи є ефективним системогенеруючим і спонукально-креативним чинником, надійним світоглядним орієнтиром і критерієм. Феноменальна особливість краси полягає в тому, що вона здійснює виразний світоглядний вплив, хоча жодного світогляду ніби й не передбачає. Краса – це медіум, збагачений креативними засобами.

Краса містить своєрідний шифр трансценденції. В цьому контексті сентенція про те, що краса врятує світ, набуває безперечних, очевидних і навіть тривіальних ознак. Краса допомагає людині усвідомити себе в суверенній цілості й трансцендентності, в спів-причетності й су-мірності Абсолюту.

Авторка дисертації відштовхується від концептуальної тези, згідно з якою принципова особливість культури полягає в тому, що вона є сферою свободи, натомість природа постає цариною необхідності. Людина за своєю суттю є вільною істотою, яка здатна вийти за межі природного примусу, радикально відрізняючись від тварини

Як слушно зазначає Матвієнко О. І., феномен культури має ознаки своєрідного «метафізичного хреста» сучасної філософії: культура не просто доповнює, розвиває і розширює органічні можливості, котрі логічно й генетично їй передують; вона є невід'ємною частиною самих цих здібностей. Якщо відображення – це умова творчості, то природа – передумова культури і її матеріал. Не розум є дзеркалом, а природа; розум вписує себе в природу і розглядає себе в дзеркалі. Причому, відображається він у цьому дзеркалі по-різному; якщо, скажімо, дзеркало відтворює світ фізики, то об'єктом відображення є закони причинності й функціональної залежності.

За всієї відмінності різні інтерпретації сутності та покликання краси солідаризуються з приводу того, що цей феномен – атрибутивна ознака людського буття. Факт неподільності спів-буття людини та краси слугує пунктом світоглядного відліку в логічному ланцюгу аргументів щодо покликання і потенціалу краси, а також можливостей реалізувати цей потенціал на практиці.

В цьому контексті Матвієнко О. І. слушно зазначає, що людина є водночас природною і соціальною істотою, а мистецтво відображає її з обох боків, у взаємопотенціуючій єдності цих буттєвих форматів. Мистецтво відображає суспільні відносини не самі по собі, не окремо від людини, а через характеристику самої людини, її ставлення до інших людей, за посередництва її світоглядно-аксіологічних та цілепокладаючих пріоритетів. У мистецтві людина постає соціальним суб'єктом, особистістю, засобом пізнання якої ми досягаємо соціальне середовище, суспільні зв'язки, характер суспільства, в якому відбувається життєдіяльність персонажів художнього твору.

Як аргументовано доводить Матвієнко О. І., природа символу, розглянута під певним кутом зору, і є природою культури: ми не можемо ні досліджувати культуру, ні взагалі говорити про неї поза символом, навіть якщо ми при цьому і уникаємо вживання самого терміну «символ». Якщо символ культурно виявлено в багатоманітності своїх часткових специфікацій (на кшталт образу, знаку і т. ін.), то загальна природа його залишається нез'ясованою в цих специфікаціях. Символ може бути розглянуто і у фізиці, і в філософії, і в логіці, і в естетиці. Кожен ракурс висвітлює його особливим чином; перед нами пройде градація рельєфів, які хоч і відрізняються один від одного, проте мають на увазі й демонструють одне й те ж.

Безперечно, жоден з цих виявів не розкриває його повністю, а кожен специфікує його відповідно до свого середовища: наприклад, за яскравого світла матові фігури на склянці мають вигляд жовтих, а за тьмяного світла – блакитних; символ у математиці – аббревіатура реальності, а в мистецтві він – її інтенсифікація. Символ не можна не лише повністю розкрити низкою своїх виявів, а й звести до будь-якого з них. Ці вияви можна назвати символічними формами, які, зрештою, ні окремо, ні сукупно не вичерпують символу, бо цілісність не механістично, а діалектично завжди більша суми частин.

Важко не погодитись із тезою автора, що людське пізнання за самою своєю природою є пізнанням символічним. Сам символ постає чуттєвим сенсом з метою оволодіння світом чуттєвого досвіду. За відсутності символічної сфери життя людини уподібнилася б життю мешканців легендарної платонівської печери, обмежившись біологічними потребами, примітивними інтересами і жодним чином не перетинаючись із «ідеальним світом», з релігією, мистецтвом, філософією та наукою.

Згідно з аргументованим твердженням авторки дисертації, поняття «образ» є фундаментальною категорією, що характеризує результат відображеної (пізнавальної) діяльності суб'єкта. На відміну від тварини, людина перебуває не лише у світі, в якому формуються безпосередні чуттєві враження; вона функціонує ще й у квазі-вимірі («сміслові поле», «система

значень»), де образ світу об'єктивований у смислах і значеннях. Завдяки засобам вираження образ світу, з одного боку, набуває визначеності віддзеркалювана дійсність, досвідом якої суб'єкт опановує в процесі пізнання. З іншого боку, образ світу набуває індивідуального забарвлення внаслідок особистісного смислу як результату заломлення зовнішнього щодо особистості світу через її внутрішній світ. Сформований у людини образ світу допомагає їй орієнтуватися в навколишній дійсності, виконуючи функцію регулятора і (де)мотиватора діяльності. Образ світу включає в себе і образ самого суб'єкта, «образ-Я» – тобто те, як бачить себе сама людина.

До чеснот дисертації варто віднести концептуальне положення, згідно з яким метод взагалі, а художній особливо, не слід застосовувати формально і механічно. Метод – феномен індуктивний, а не дедуктивний: він значною мірою народжується в процесі художньої практики, тому для його розвитку визначальними є ті процеси, які відбуваються в суспільному бутті й суспільній свідомості, а також віддзеркалюються в художній творчості.

Як зазначає авторка дисертації, мистецтво та художня культура генеалогічно взаємозалежні, але разом з тим кожен з цих феноменів утворює особливу онтологічну сферу, наділену буттєвої специфікою. Категоріальне розмежування мистецтва та художньої культури базується на онтологічній диференціації, що розмежовує художню творчість та художнє виробництво. На відміну від художньої творчості художнє виробництво не створює творів мистецтва, а лише технічно відтворює їх, перетворюючи в цінності художньої культури суспільства. При цьому значення художнього виробництва не можна зводити лише до продукування, тиражування творів. Онтологічний сенс виробництва полягає в тому, що воно, перетворюючи художні твори в художні цінності, тим самим забезпечує їм буття в структурі соціального відтворення життя.

Матвієнко О. І. здійснила виразне сутнісне розмежування науки та мистецтва: якщо наука відкриває смислову єдність природи, то мистецтво спонукає до виявлення, конструювання і моделювання сенсу як

індивідуального, так і всезагального існування. Разом же наука і мистецтво загострюють перед людиною інтригу неймовірної багатоманітності явищ і буттєвих альтернатив: наука прагне зрозуміти все існуюче з єдиного концептуального підходу; в мистецтві ж спостерігається прагнення знайти таке світорозуміння, яке виявилось б спільним, прийнятним і консенсусним для якомога більшої кількості індивідів. На відміну від науки, мистецтво не прагне достеменного пізнання дійсності, не шукає і не визнає «істин в останній інстанції», а намагається довести значущість того, що здійснюється.

Матвієнко О. І. переконливо доводить, що кілька попередніх десятиліть були позначені новими підходами до інтерпретації сутності художньої творчості. Показовою ознакою цього періоду стало зближення художнього, наукового та філософського пізнання світу. Художній світогляд постає у вигляді деякої парадигми, яка лежить в основі картини світу. Більше того, часто саме типи художнього світогляду торують шлях філософії та науці, будучи посередниками між ними та суспільством.

У ХХ столітті пошуки нових форм стосунків зі світом, нового світобачення і нових форм художньої діяльності зумовили істотний перегляд ставлення як до художньої творчості, так і до становища художника в соціумі. І якщо перебіг змін художньої творчості розглядати з позицій взаємин соціуму та творчої особистості, то сучасність постає фінальною стадією цих відносин.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, апробації отриманих результатів на наукових комунікативних заходах. Зокрема, в роботі використано такі методи: системний – для розгляду впливу феномену краси на різні елементи системи суспільства і культури; діалектичний – з метою дослідження детермінативного впливу краси в розвитку і взаємозв'язку; індукції – для узагальнення з високим ступенем достовірності процесів, що визначають особливості генезису краси на рівні індивідуальної і суспільної свідомості;

дедукції – задля виведення логіки одиничного із загального, а також конкретно-історичного із трансісторичного; єдності історичного та логічного – для з'ясування особливостей виникнення та закономірностей становлення уявлень про красу; компаративістський – з метою виявлення світоглядних, аксіологічних та телеологічних відмінностей різних концептуальних підходів до сутнісних ознак феномену краси.

Автором чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, для досягнення якої окреслено комплекс наукових завдань. Їх виконання дозволило розв'язати визначену в дисертації наукову проблему. Робота ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, що забезпечило поліаспектне розкриття сутності феномена маси як атрибуту суспільства і культури.

Результати дисертації знайшли належне відображення у друкованих працях. Вони мають істотне теоретико-методологічне і праксеологічне значення, оскільки надають знанням про феномен краси як атрибут природи і культури ознак критеріальної виразності й переконливості. Висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із соціальної філософії, культурології, естетики.

Наукова новизна одержаних результатів і висновки дисертації повною мірою відповідають поставленим завданням та відображають наукові досягнення дисертанта. Зокрема, автор переконливо доводить, що краса, гармонія і врівноваженість у природі справляють на людину істотний спонукально-мотиваційний вплив, слугують тим взірцем і орієнтиром, який хоч і не акцентовано, але неухильно, латентно, здебільшого підсвідомо змушує людину надати своєму віддзеркаленню в природі якщо не тотожних, то, щонайменше, максимально подібних ознак. Красу відображення людини в дзеркалі природи може забезпечити краса як матеріальної, так і духовної сфер життєдіяльності людини і суспільства.

Важливим науковим здобутком поданої на розгляд дисертації є теза про те, що попри жорстку конкурентну боротьбу різних інтерпретаційних підходів до аналізу художньої творчості, в основі кожного з них так чи інакше лежить фактор краси і уявлення про прекрасне, гармонію і досконалість. Саме ці світоглядно-аксіологічні регулятиви здійснюють вирішальний детермінативний вплив на уявлення про бажане і належне, яке постає цілепокладаючим орієнтиром і взірцем життєдіяльності людини і суспільства.

Як виразно ілюструє автор дисертації, образ світу може бути більш чи менш адекватним і повним, а іноді навіть помилковим. Це пов'язано насамперед з індивідуальним внутрішнім світом людини. Генерований у свідомості людини образ світу в процесі активної взаємодії суб'єкта зі світом регулює, детермінує і мотивує діяльність суб'єкта. Однак, не світ образів, а образ світу спрямовує, акцентує та ієрархізує діяльність людини.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Матвієнко О. І. в цілому, необхідно висловити декілька критичних зауважень:

1. Приділяючи значну увагу аналізу каузальності, закономірностей і законів краси, Матвієнко О. І. не уникнула деякої інтерпретаційної двозначності. З одного боку, вона наполягає на фундаментальності, трансцендентності законів краси, а з іншого, – наводить численні ілюстрації того, що уявлення про канони краси зумовлені конкретно-історичними обставинами, культурно-цивілізаційними особливостями, ментальністю, історичним досвідом тощо. Цей аспект потребує додаткових авторських коментарів і роз'яснень.

2. Постулюючи тезу про детермінативний вплив і рушійну силу фактора краси в індивідуальній і суспільній життєдіяльності, Матвієнко О. І. залишила без пояснень поширені випадки нехтування інструментарієм краси на різних рівнях буття людини і суспільства. Як це пояснити – як виняток зі сформульованого правила чи, можливо, категоризм висновку про визначальність фактора краси є надмірним.

3. Надаючи красі цілком позитивного конотативного забарвлення, Матвієнко О. І., тим не менше, зауважила як істотний недолік випадки домінування краси (форми, естетичного) над змістом (етичним). Такий концептуальний акцент спонукає до необхідності конкретизації: по-перше, чи означає це, що краса – суто формальна і зовсім незмістовна; по-друге, чи доцільно в суспільній життєдіяльності віддавати безроздільну перевагу етичному на відміну від естетичного?

4. Розлого аналізуючи аксіологічний формат краси, авторка дисертації все ж уникає відповіді на питання, від яких факторів залежить цінність краси, її статус на рівні індивідуальної і суспільної свідомості, чому значущість краси в різні часи і на рівні різних суспільств дуже істотно відрізняється?

5. Матвієнко О. І. наполягає, що репродуковані й тиражовані мистецькі твори втрачають свою гуманістичну місію і загалом дискредитують мистецтво як таке. Якщо з другою частиною цього твердження (тобто з дискредитацією) можна цілком погодитись, то перша частина (девальвація гуманістичного покликання) потребує додаткової авторської аргументації вже хоча б тому, що в багатьох випадках авторка проводить корелятивні паралелі між красою та гуманізмом, а тиражовані зразки мистецтва не лише не позбавлені формальних ознак краси, а й завдяки сучасним технічним можливостям істотно увиразнюють ознаки краси.

Проте, наведені зауваження не перекреслюють наукову значущість дисертаційної роботи Матвієнко О. І., яка в цілому є науково плідною, насиченою багатьма елементами наукової новизни на рівні як постановки проблеми, так і методології її аналізу та висновків. В цілому дисертацію слід окреслити як системне, всебічне і ґрунтовне дослідження, яке успішно досягло своєї мети – концептуалізації засобом соціально-філософського аналізу закономірностей і особливостей краси як атрибуту природи і культури. Автореферат своїм змістом відображає зміст дисертації, а його положення ідентичні основним положенням дисертації. Оформлення дисертації та автореферату здійснено з дотриманням необхідних вимог.

Зазначені аспекти дають підстави для висновку, що дисертаційне дослідження Матвієнко О. І. є самостійною і оригінальною науковою роботою, в якій виразно розкрита тема і обґрунтовано викладена авторська концепція. Положення наукової новизни проінтерпретовані переконливо. Висновки, сформульовані в дисертації, можуть слугувати теоретичною і методологічною основою поглиблення й систематизації досліджень окресленої автором предметної сфери.

Наукова обґрунтованість, теоретична і практична значущість отриманих результатів дають підстави вважати, що подана до захисту дисертація Матвієнко Оксани Іванівни на тему «Краса як атрибут природи і культури» виконана на високому теоретичному і методологічному рівні, який відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Отже, Матвієнко Оксана Іванівна цілком відповідає чинним вимогам до присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософської антропології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

